

Ν. Π. Ανδριώτης, «Η γλώσσα του Καζαντζάκη»

(περ. ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ, τόμος 66, τεύχος 779, Χριστούγεννα 1959, σ. 90 – 95)

Σε όσα έργα του Καζαντζάκη έχω διαβάσει δεν έτυχε πουθενά να συναντήσω καμιά εξομολόγηση για το γλωσσικό του «πιστεύω». Ότι ήταν γνήσιος δημοτικιστής, και μάλιστα ψυχαρικός, είναι ολοφάνερο σε κάθε σελίδα του. Η γλωσσική όμως αυτή τοποθέτηση δεν είναι αρκετή για να χαρακτηριστεί η γλώσσα ενός λογοτέχνη, που η αξιολογική της επιφάνεια πρέπει να βρίσκεται πάνω από το επίπεδο των κοινών γλωσσικών δεδομένων της εποχής του. Ο λογοτέχνης κρίνεται από το τι νέο, τι προσωπικό, τι ολότελα δικό του «εκόμισε εις την τέχνην», τόσο σε ιδέες όσο και σε εκφραστικά μέσα.

[Σημείωση Β.Α.Γ.: Παραλείπονται τα στοιχεία που παρουσιάζει ο συντάκτης του μελετήματος σχετικά με τον πνευματικό προσανατολισμό και τη θέση που πήρε ο Καζαντζάκης απέναντι στα πνευματικά προβλήματα του κόσμου και της ζωής]

... Η εσωτερική επιταγή για την αποσυμφόρηση του νου με λέξεις είναι τόσο έντονη στον Καζαντζάκη, ώστε να μην μπορεί να ικανοποιηθεί με εκφραστικά μέσα κοινά, τριμμένα από την καθημερινή χρήση. Πρέπει οι λέξεις, οι εικόνες, τα φραστικά σχήματα να είναι σε λάμψη, έμφαση και δύναμη ανάλογα με τον ενδιάθετο εσωτερικό πλούτο, που ξεχειλίζει ζητώντας διέξοδο. Και τότε μη ρωτάτε πια πού θα βρει, από πού θα αρπάξει ο συγγραφέας τη λέξη που του χρειάζεται. Όλα τα νεοελληνικά ιδιώματα, και προπαντός το απαράμιλλο σε πλούτο και λογοτεχνική καλλιέργεια ιδίωμα της ιδιαίτερης πατρίδας του, της Κρήτης, ό,τι λαμπρότερο έχει αποθησαυρίσει η λογοτεχνική μας κοινή, και πέρα απ' αυτά ολόκληρος ο άπλαστος ακόμη κόσμος των γλωσσοπλαστικών δυνάμεων της Νεοελληνικής, είναι χώροι άφραγοι για λεξιθηρικό κούρσεμα. Την κοινή, τη χιλιοειπωμένη λέξη θα την αποφύγει με αποστροφή. Στον τομέα της φωνητικής θα προτιμήσει τον ιδιωματικό τύπο, ως πιο έντονα εκφραστικό. Θα γράψει **βιάζονται, σούριζε, σούρνεται, σουρθήκαμε, στρουφίζω, στρουφιχτά, ξετρουπόνω, έγρουξε, ψαλμουδίες, ογρός, τρογυρνούσα, να γιομώσει, περμάζωναν, περγελώ, περγελαχτά, παντριγιά, νογήθηκα, έγνοια σου, αρφανεμένη, μας αγλείφουν, αβατραχός, έπλεχαν, οι φτέρουγες, χριστιανοφάς.** Στον τομέα της μορφολογίας, όχι μόνο το καθάριο δημοτικό, όπως **το δάσο, η γης, του χωμάτου, αντίθεσες, δημιουργικιά, γύρα, αντίκρα, αντρίστικες κουβέντες,** αλλά και το ασυνήθιστο, όπως **του αντρούς, τρυπώξαμε, γοργώσαμε το βήμα, τεμπελεύω, δροσερεύω, δρομώνω, κυνηγάρα ματιά, χωριαταράς, δουλευταράδες, αντρακλαράδες,** θα το προτιμήσει συστηματικά, για

να επιτύχει μεγαλύτερη έμφαση. Στο λεξιλόγιο επίσης την κοινή, τη χιλιοειπωμένη λέξη θα την αποφύγει σχεδόν με απέχθεια. Θα γράψει **μάχουμαι να κάνω**, όχι προσπαθώ, **αναρεί το αίμα**, όχι τρέχει, **ξέκριναν**, όχι φάνηκαν, **ξεπορίζει**, όχι προβάλλει, **ξέκοψε η βροχή**, όχι έπαψε, **ξεπόρτισα**, όχι βγήκα, **στέλιωσαν χορό**, όχι έστησαν, **συγκλύζει η θάλασσα**, όχι πλημμυρίζει, **δε σκολνούσαν οι πόνοι**, όχι δεν έπαυαν, **οι πόνοι δρίμωναν**, όχι δυνάμωναν, **ξεκόρμισε**, όχι ξεχώρισε, **αναθίβανε**, όχι θυμούνταν, **συντάζεται**, όχι ετοιμάζεται, **συνήφερε**, όχι συνήρθε, **λιγοκάρδισα**, όχι έχασα το θάρρος, **ποδιαφωτούσε**, όχι ξημέρωνε, **σκουντρώ**, όχι τσουγγρίζω. Θα γράψει το **ξαθέρι** αντί ο αθέρας, **θρος** αντί θόρυβος, **κλινάρι** αντί κρεβάτι, **κάκητα** αντί κακία, **πρεπό** αντί σωστό, **χαμαδός** αντί κοντός, **λωβιάρης** αντί λεπρός, **γυρογάλι** αντί παραλία, **απογύρισμα του δρόμου** αντί στροφή, **ανάριμμα του κορμιού** αντί στάση, **φεγγαρόπουλο** αντί φεγγαράκι, **απίδρομος** αντί φόρα, **αλάργα** αντί μακριά, **πεσκέσι** αντί δώρο, **ανάκαρα** αντί δύναμη, **σερσέμης** αντί τρελός.

Ολόκληρο Γλωσσάριο θα μπορούσαν να γεμίσουν οι λέξεις που δανείζεται από το ιδίωμα της Κρήτης, καθώς **κατέχω**, **αντροκαλιέμαι**, **ψυχανεμίζομαι**, **αέττητη**, **σώχωρο**, **σύθρηγο**, **θα σου πέσουμε**, **σκληρίζω**, **θεόψυχά μου**, **κοχεύω**, **σιργουλευταί**, και Λεξικό μεγάλο αθησαύριστων λέξεων εκείνες που πλάττει ο ίδιος. Θα ήταν δύσκολη και μεγάλη δουλειά να ορίσει κανείς μονάχα από τα σύνθετά του ποια είναι εκείνα που πήρε τ' αφτί του από το στόμα του λαού και ποια έπλασε μόνος του. Ας δούμε μερικά:

Ρήματα: **αδερφοζούν** (= ζουν αδερφικά), με **γοργοβλεφάρισε** (= με γοργοκοίταξε), **διαμετρώ** με το νου μου (= υπολογίζω), ο λόγος του **κουφοδρομούσε** μέσα μου, **τσαγκρονομαδιούνταν**, να τον **σηκοχτυπήσω** κάτω, **τσακοπετεινιάζουν** (= τσακώνονται σαν πετεινοί), **αναμαυλούσα** τα λόγια του (= τα έφερνα στο νου μου), **κουφογονάτιζε** (= λύγιζαν τα γόνατά του), **κουφοπετούσαν** (= πετούσαν ανάλαφρα), **μονομιλούσε** (= μονολογούσε), **ταυροπάλευε**, **ταυροκοιτάζονται** (= κοιτάζονται σαν ταύροι), **πετροκάρδισε** (= σκλήρυνε η καρδιά του), **αγριοβλεφάρισε** (= αγριοκοίταξε), **αγριομάτιζε** (= αγριοκοίταζε), **τσιμποφιλούσε**, **σκουτελοβαρίσκω** (= χτυπώ στο κούτελο), **αερογράφουνταν** τα βουνά, **σταυροκοίταξε** γύρα του (= κοίταξε σταυρωτά), **ορθοκυματίζει**.

Επίθετα: **αναφούφουδα** σύννεφα, **αστραπόχρονη** στιγμή, **γουρουνοτριχάτη** ελιά, **θεοκατοίκητα** βουνά, **ζουρλοπερήφανος**, **χνουδομάγουλος** νιος, **φτωχομούρης**, **φουσκομάγουλος**, **ποντικομούρης**, **πυκνοπαιδούσα**, **χιλιαντρούσα** γυναίκα, **ασπροπαχουλό** χέρι, **ορθοκάπουλο** κορμί, **διπλοπρήγουλος** (= με διπλά προγούλια), στον **καλολίμανο** κόρφο της κυράς, **σπαθοκέρατος** ταύρος, **τρίκλωνες** αδερφάδες, **χρυσογάμουρος** ντορής, **αγριόσογος** γάτος, **κοντοσυρογένης**, **ψυχοδύναμος**, **μπουμπουνοκέφαλος**, **σιδερομούστακος**, **ψαλιδόκωλος** (= με φράκο), **χοντροκαύκαλος**, **ανοιχτοκουταλάτος** (=

με πλατιούς ώμους), λυγερολύγιστος λαιμός, **αγκαθοφούντωτα** γένια, **πενταδείλινη** μέρα, κοπέλα **προικοφέρνουσα**, **αρσενικογεννούσα**, οι **μοναχοκοιμούσες**, **συνωροπαντρεμένη** (= παντρεμένη σύνωρα, νωρίς), δούλα **τραγανόχειλη**, γυναίκα **αντρόβουλη**, γιος **πρωτογόνατος**.

Ουσιαστικά: **αστροβολίδα** (= διάπτων), **ουρανοδόξαρο** (= ουράνιο τόξο), **ουρανοθάλασσο** (= θαλασσινός ορίζοντας), **βασιλόφλεβες** του λαιμού (= αρτηρίες), **μπροσταρόκριος**, **βοσκοράβδι**, **κρυφοβδόμαδο**, **χαρτοπόντικας** (= συγγραφέας), **απανωκόρμι**, **δεντροκορμός**, **πετρομονοπάτι**, **μεσαυλές**, **ανθρωπομούλαρα** (= άνθρωποι και μουλάρια), **βοσκάνθρωπος**, **θεοδιάολος**, **σταμναγκάθι**, **σταμνοστάτης**, **κλαροκάλυβο**, **αδερφοφαγωμάρες**, **γκρεμόχορτα**, **κελαϊδοπούλια**, **σαϊτολόγος** (= φαρέτρα), **γλεντοχήρα**, **πιπερόχηρα**, **γενομούστακα** (= γένια και μουστάκια), **φιλοξεφάντωση**, **λυποτράπεζο**, **γυναικαρπάχτες**.

Επιρρήματα: ρούφηξε **σύσπλαχνα** το τσιγάρο, οι ώρες είχαν περάσει **μοναστραπίς**, ήπιαν **χεραγκαλιά**, σπαταλούσε **διπλοπάλαμα**, **καταβορρά**, **κατανότου**, **απάλαφρα**, **ολοζωής**.

Η επίμονη επιδίωξη της έμφασης εκδηλώνεται και στην προτίμηση που έχει ο Καζαντζάκης στα σύνθετα με προθέσεις ρήματα, εκεί που άλλος συγγραφέας θα αρκούσαν στο απλό ρήμα. Τέτοια σύνθετα είναι π.χ. τα **αναφρούμαζε**, **αναμέρισε**, **αναρουθούνισε**, **αποκρατούσε**, **αποξεχάστηκα**, **αποχορταίνω**, **καταρώτησε**, **καταφτάσουν**, **κατασκέπαζε**, **καταχτυπούσε**, **παρακρατούσε**, **περιχαίρουνταν**, **συντραβούσε**, **συντύλιγε**, **προσγονάτισε**, **προσχαμήλωσε** κ.ά.

Και οι μεταφορές του Καζαντζάκη είναι από τα λαμπρότερα παραδείγματα εικονικής έκφρασης στη νεοελληνική λογοτεχνία: «Έλαμπε η μέρα αχάραγο διαμάντι», «οδοιπορούσαμε πάνω στη φλούδα της γης», «οι λαμπήθρες των ματιών», «κάτω από την καταπαχτή του στήθους μου», «το κρασί κακάρισε», «το ποτάμι κελαϊδάει», «η καρδιά του αναφρούμαζε», «η καρδιά μου αναχεντρώθηκε», «σουραύλιζαν τα σκοινιά στα κατάρτια», «ο αποσπερίτης κουδούνισε στον ουρανό», «τ' αστέρια τσακμάκιζαν», «καμπάνισε η πεθυμιά μου» (= ταλαντεύτηκε), «αυτοί 'ταν άντρες οραδάτοι», «η γυναίκα ήταν καλαφατισμένη με πούδρα», «ανακλαημένος καιρός» (= έτοιμος για βροχή), «κορακάτα γένια» (= κατάμαυρα), «μουνούχικη φωνή» (= απαλή σαν παιδική), «δαφνοστόλιστο μυαλό», «είκοσι χρόνια κλειδωτά» (= πλήρη), «ογδοντάρης με ποταμό τ' άσπρα γένια», «ως τα γόνατά του θα ποταμίσουν τα γένια», «τ' όνειρο περιπλοκάμιαζε απάνω του», «τον καβαλίκευε ο θυμός», «του κανοναρχάει η λογική», «ν' αλλάξοστρατίσει ο νους της», «ο ήλιος ακροκάθισε στα βράχια», «άρχισε να τυλιγαδιάζει τη στράτα» κτλ.

Και μερικές παρομοιώσεις του: «Κείτονταν η γης ευχαριστημένη, σα γυναίκα που γένησε» (Φτωχ. 267), «τα σωθικά μου είχαν κρεμαστεί σα σταφύλια φαγωμένα από τα πουλιά» (Φτωχ. 14), «η εκκλησία βούιζε σα μελισσοκόφιο γεμάτο αγγέλους» (Κ. Μιχάλ. 99), «το Μεγάλο Κάστρο κυμάτιζε σαν πολύχρωμο περδικοπάνι» (Κ. Μιχάλ. 119), «ακίνητος ο νους του σαν τυφλό μαργωμένο θεριό» (Κ. Μιχάλ. 101), «έμοιαζε η νύχτα ... σαν ένα σκοτωμένο θεριό ξαπλωμένο στην άκρη της θάλασσας» (Ζορμπ. 156).

Ο Καζαντζάκης είναι ίσως ο συγγραφέας που διαβάστηκε περισσότερο από κάθε άλλο Έλληνα πεζογράφο της εποχής μας και η αριστοτεχνική εκφραστική του δύναμη, όπως και ο ασύγκριτος φραστικός του πλούτος είναι σε όλους τους αναγνώστες του γνώριμος. Στο σύντομο τούτο μελέτημα, στηριγμένο αναγκαστικά σε ένα μικρό μόνο μέρος του απέραντου έργου του, δεν μπορούσα να αποβλέψω σε τίποτε άλλο από του να υπενθυμίσω απλώς το υπέροχο γλωσσοπλαστικό τάλαντο του αλησμόνητου συγγραφέα, με την ευκαιρία του εορτασμού της μνήμης του.

Είναι βέβαιο πως μια μελλοντική συστηματική μελέτη της γλωσσικής πλευράς ολόκληρου του έργου του, γραμμένη από ειδικό φιλόλογο, έμπειρο στα θέματα του προσωπικού συγγραφικού ύφους, θα ήταν πολύτιμη για τα νεοελληνικά γράμματα, γιατί θα μας έδειχνε και τον εκφραστικό πλούτο της νέας γλώσσας μας και τα ακρότατα περιθώρια της λογοτεχνικής αξιοποίησής του από συγγραφείς της αξίας του Καζαντζάκη.

N. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

(Επιμέλεια κειμένου: Β. Α. Γεώργας)